

Слово молодого автора

УДК 373.22:94(477)

Н.П. Тріпутіна

ДИТЯЧИЙ БУДИНОК: ВІД ІДЕЇ ДО ЇЇ ВТІЛЕННЯ (20-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті відстежується процес формування в Україні дитячого будинку як виховально-освітнього закладу радянської доби від ідеї установи з виховання громадян комуністичного суспільства для всього дитячого населення загалом до закладу соціально-правового захисту та освіти дітей, позбавлених батьківського піклування.

Ключові слова: дитячий будинок, дитяче містечко, дитяче населення.

У суспільстві, що знаходиться у кризовому становищі, завжди спостерігається збільшення кількості соціально не захищених людей. У разі будь-яких катаклізмів першими під удар потрапляють неповнолітні громадяни. Способи порятунку цього прошарку населення протягом історії зазнали суттєвих змін. Нині перевага у цій справі віддається названим батькам та дитячим будинкам сімейного типу, планується ліквідувати дитячі інтернатні установи. Підтримку знедоленим дітям в Україні ХХ століття надавали різні структури. Так, за часів царату цю функцію виконувала низка неурядових благодійних організацій. У 1914 році, напередодні Першої світової війни, в Україні налічувалося 7 600 вихованців тогочасних установ соціально-правового захисту дітей – сирітських притулків і будинків для фізично та розумово недужих дітей [1, с. 36]. За час воєнних дій до сиріт мирного часу систематично додавалися тисячі малих українців, яких посиротила імперіалістична бійня. У січні 1918 року естафету порятунку сиріт Першої світової прийняв створений в УНР структурний підрозділ МВС – департамент державного опікування, який виявився не спроможним серйозно вплинути на стан закладів соціального захисту. Свій внесок у справу захисту дітей, хоча й на нетривалому відтинку часу, зробив Департамент державного опікування Міністерства Народного Здоров'я та Державного опікування Української держави П. Скоропадського [2, с. 114-129].

Найбільш ефективними у боротьбі з дитячою безпритульністю були установи інтернатного типу. Дитячий будинок як виховально-освітня установа посідав серед виховних закладів нашої країни особливе місце і мав свою специфічну історію становлення.

Упровадження в УСРР дитячих будинків пов'язане із формуванням освітньої системи українського радянського зразка, важливою частиною якої був напрям соціального виховання (соцвих). Уперше

питання дитячого будинку було поставлене у «Декларації Наркомосвіти УСРР про соціальне виховання дітей» від 01.07.1920 року. Різноманітні аспекти організації роботи в установах такого типу висвітлювалися у той час у професійних виданнях: «Бюлетень Наркомосу», «Радянська освіта», «Шлях освіти», «Комуністична освіта», «Виробнича думка» тощо й у суспільно-політичних газетах і журналах: «Комуніст», «Харківський пролетар», «Пламя», «Всесвіт», «Глобус», «Друг дітей» та ін. Вони мають як публіцистичний, так і теоретико-педагогічний характер. Починаючи з 1922 року стали з'являтися публікації, які систематизують інформацію щодо діяльності інтернатних закладів захисту дитинства. З плином часу ступінь теоретичного узагальнення в них поступово підвищується. Численними є згадки щодо діяльності дитячих будинків у документах фондів офіційних установ та громадських організацій – фонд 166 у ЦДАВО та фонди Р-196, Р-203, Р-845 у ДАХО. Своєрідний погляд на життєдіяльність дитячих будинків можна побачити у творах художньої літератури різних жанрів, як-от: «Красная звезда» О. Богданова, «Євангелія часу» С. Пилипенка, «Приблуда» С. Васильченка, «Ранок» та «Вуркагани» І. Микитенка тощо. Ретроспективну картину історії дитячого будинку у 20-і роки ХХ століття подано у збірнику нарисів «Детский дом: уроки прошлого» 1990 року [3]. Цінна інформація стосовно виникнення в Україні дитячих містечок подана у статті Т. Філімонової «До питання про діяльність дитячих містечок в Україні (1920-ті роки)», що вийшла у 2009 році [4]. Одним з перших спробу узагальнити історію дитячого будинку зробив у своїй статті 1926 року «Дитячий будинок як установа соцвиху» М. Задериголова. Зокрема, він виділив два періоди формування цієї установи: по-перше, період рятування дітей від голодної смерті, період господарського забезпечення – період криз, а по-друге, період педагогічного будівництва [4 а, с. 10]. Інший варіант періодизації запропонувала у своїй статі того ж року В. Дюшен [4, с. 9-14]. Але її періодизація орієнтується скоріше на досвід російського наркомату освіти, тож ми скористуємося схемою М. Задериголови і спробуємо окреслити генезу дитячого будинку як установи соціального захисту, виховання та освіти дітей у радянській Україні.

На початку 20-их років ХХ століття, коли «на Україні дитяча безпритульність... набула характеру справжньої катастрофи» [5, с. 87], офіційна позиція Наркомосу УСРР полягала у тому, що через руйнацію сім'ї вона ні матеріально, ні духовно не здатна виховати з дитини майбутнього члена комуністичного суспільства, тому шкільно-сімейне виховання планували замінити на соціальне виховання дітей від 4 до 15 років. Виходячи з прогнозу Маркса й Енгельса у «Маніфесті Комуністичної партії» стосовно неминучого розпаду сім'ї, родина розглядалася як зайва, ба навіть шкідлива ланка у вихованні дитини, яке вважали за потрібне довірити «детскому дому, ізолюючому ребѣнка от пагубных влияний семьи, дающему возможность осуществить без помех идею коммунистического воспитания во всей ее чистоте» [6, с. 14]. «Система виховання Радянської держави ні в якому

разі не може орієнтуватись на родину, – безапеляційно твердив «Порадник по соціальному вихованню», що з 1921 по 1925 рік щорічно перевидавався Наркомосом, і далі: «Робітничо-селянській державі та суспільству необхідно вести рішучу боротьбу проти авторитаризму родини, її індивідуалістичних, дрібновласницьких тенденцій, соціально-побутового консерватизму й деспотизму батьків, релігійних забобонів тощо» [7, с. 1-2]. Базою виховання дітей у Радреспубліці проголошувалася не родина, а суспільство. Автор виданої у 1921 році книжки «Соціальне виховання як неминуча історична потреба» Е.В. Яновська зі справжнім більшовицьким запалом доводить закономірність торжества «дитячої хати» над іншими закладами освіти [8]. У художній формі цю ідею ще у 1908 році висловив автор роману-утопії «Червона зірка» один з лідерів російського соціалістичного руху Олександр Богданов. У главі III свого твору «Дом дітей» він зобразив ідеальне помешкання дітей, де вони, відібрані від сім'ї, набувають освіти і мудрого виховання [9, с. 63-70].

Лідер літературної спілки «Плуг» український поет та публіцист Сергій Пилипенко доводив доцільність державного виховання дітей у своїй пропагандистській утопії «Євангелія часу»:

«Бо не буде одної матері в дитини, але всі жінки будуть матерями всіх дітей.

І не кине батько своєї дитини, бо не буде в нього дитини, але для всіх дітей він буде за батька, і всі діти матимуть за батьків усіх дорослих.

Бо не для самих батьків живе дитина і не самі батьки хочуть, щоб виросла вона жвава й розумна.

І не заслуга в тім, щоб породити дітей – це вміє і кожна звірина – але заслуга з дитини виховати людину, щоб була дужча й розумніша від своїх батьків.

І несила батькам це зробити, і не будуть в Часі батьки намагатися це зробити, але віддадуть своїх дітей для виховання досвідченим людям.

Подивіться на комахню й побачите, як безплідні комашки плекають яєчка здорової самиці, як пораються коло маленьких дитинчат, не питаючи, хто їх породив, бо це громадяни єдиної сім'ї трудящих.

Отож не буде чого клопотатися долею дітей, коли залунає Час» [10, с. 349].

Основою виховання, найдосконалішою соціально-педагогічною формою, якій належить майбутнє, визнавався дитячий будинок [11, с. 289]. «Декларація Наркомосвіти УСРР про соціальне виховання дітей» від 01.07.1920 року виголошувала: «Покрити всю завойовану робітничо-селянською кров'ю землю дитячими будинками – оце наше завдання (...), це той маяк, який світить провідною зіркою для всієї пролетарської виховної системи» [12, с. 10]. Такі плани педагогічною думкою України згодом були названі «теоретично-дезидератними (а через це іноді нежиттєвими)» [13, с. 12].

У серпні 1920 року ця ідея дістала широкої підтримки на II Всеукраїнській нараді в справі освіти у Харкові. Нарада визначила, що дитячі будинки мусять мати мішаний склад дітей; групи

формується з дітей віком від 4 до 16 років, ровинні складатися кількістю від 20 до 30 дітей; вони мають бути організовані за типом комуни, де всі обов'язки розподіляються між членами комуни відповідно з їхніми здібностями та фізичними силами; будуватися дитбудинки мають за типом закритої дитячої установи. Всі ж інші дитячі установи повинні у своєму розвитку наближатися до дитячого будинку [14, с. 116]. У доповіді В.І. Попова «Система соціального виховання дітей в УСРР» на III Всеукраїнській нараді з освіти 15 червня 1921 року, зокрема, вказувалося: «Стихийний процес розпаду сім'ї вимагає сімейне виховання замінити соціальним. Основною й найпридатнішою для досягнення (...) зазначеної мети формою дитячого колективу є дитячий будинок» [156, с. 14]. Автор запровадженої у 1920-ому році схеми освітньої системи УСРР нарком освіти Г.Ф. Гринько визначав дитячий будинок як «найправильнішу та найсучаснішу форму пролетарської педагогіки» [16, с. 35].

Система соціального виховання, розроблена Наркомосом України, мала на увазі не стільки «гармонійно розвинену» людську особистість, – скільки «певні норми поведження робітничо-селянського колективу... Всю увагу соціального виховання зосереджено на організацію дитячого життя в колективі: не «особистість» дитини з її «психо-фізичними особливостями» взята за підвалину педагогічного процесу, а дитячий колектив... В основному, або, так би мовити, «нормальному» педагогічному процесі дитяча «особистість» є звичайна собі педагогічна фікція, що на неї аж ніяк не повинна зважати ціла система соціального виховання», – вказувалося у «Пораднику по соціальному вихованню» [17, с. 2-3]. Таке значення дитбудинкові, як зазначав у 1932 році А. Зільберштейн, «надавалося через те, що в ньому проектувалося запровадити пролетарську систему виховання – комуністичне виховання в дитячому колективі...» [13, с. 16-17]. Усіх дітей від 4 до 15 років намагалися охопити закладами інтернатного типу, після чого перед вихованцями стояла перспектива набуття професійної освіти.

Що ж стосується матеріального становища тогочасних дитячих будинків, варто ознайомитися з рапортом лікаря Іртегової з дитячого будинку №14 по вул. Іскринській, №55, у м. Харкові до Губздраву від 1 серпня 1920 року: «40 детей. Три дня не получается хлеб, муки нет, крупы нет, жиров никаких, в настоящее время дети голодают» [18]. У зведенні №1 про діяльність відділів Охтирського Повітового виконкому за 1-15 січня 1921 року повідомляється, що видача продуктів для дитячих будинків у повіті запізнюється на 10-15 днів, тому діти голодують, а до того ж не мають одягу та взуття, через що розповсюджена короста [19, арк. 4].

Важко не погодитися із Г. Ф. Гриньком, який централізоване фінансування за часів воєнного комунізму (а частіше централізоване постачання натуральними ресурсами) назвав «ілюзією фінансування» [20, с. 41].

Особливо важкого удару по педагогічних утопіях більшовиків наніс голод, який лютував на руїнах Російської імперії у 1921-1923 роках.

Уже у 1922 році Г.Ф. Гринько визнавав, що дитячі будинки «должны охватывать самые слабые, незащищённые звенья детского населения, – детей, выпавших из семьи (сирот, полусирот, брошенных, бездомных)» [20, с. 24], і це була певна поступка реаліям тогочасного життя.

Діти на той час становили 42% усього населення України. У голодних губерніях питома вага дитячого населення була 45,1% [21, с. 10]. Вони волали про допомогу. Але не тільки високий гуманізм підштовхував керівництво країни напружувати сили у порятунку гинучих дітей. У передньому слові до збірки законодавчих документів з охорони дитинства та боротьби з безпритульністю 1922-ого року зазначалося: «Государство в целях *самосохранения* (виділено нами. – Н.Т.) должно с полной серьёзностью отнестись к этому вопросу и поставит его в число первостепенной важности очередных задач» [22, с. 8]. Голова Центральної комісії допомоги дітям Г.І. Петровський писав про цей період: «Полтора ста тысяч детей бродило тогда по улицам наших городов, угрожая обществу и государству дать в будущем полтора ста тысяч преступников...» [23, с. 8].

«Перед НКО стіною постала сила силенна – коло одного мільйона – цілком безпорадних сиріт та напівсиріт... Усю увагу було звернено на безпритульних дітей. Завдання врятувати дітей, цілком не освітне, а суто соцзабезне завдання, постало перед Наркомосвіти... замість школи – нічліжки і харчові пункти (...), справи виховання обернулися в справи годування», – писали автори книги 1924 року «Народна освіта на Україні» [24, с. 4]. «Соцвих повинен був перш за все вихопити з цього полум'я і диму дітей» [24, с. 12], – указувалося далі. «Дитячий будинок ліг в основу системи не як принцип, а як необхідність» [24, с. 4].

Про трагічну долю «Шлях освіти» зазначав: «Коли сотні тисяч сиріт і безпритульних дітей гинули на вулицях, дитбудинки перш за все повинен був дати притулок цим дітям, одягти їх і нагодувати... Був час, коли використовували кожне порожнє помешкання, щоб відчинити в ньому дитбудинки...» [25, с. 46].

На початку 1920-ого року в Україні діяло 805 дитячих будинків, де перебувало 48 614 дітей. За два роки по тому їх кількість сягнула 17550, а чисельність їх вихованців – 104 740 [26, с. 52; 27, с. 660]. У збірнику 1924 року «Помощь детям» наводилися такі дані зростання кількості дитячих будинків та їх вихованців в Україні: на 01.01.1921 року – 921 дитбудинки – 52 807 дітей; на 01.01.1922 року – 1830 будинків – 107 419 дітей; на 01.01.1923 року – 2 030 будинків і 118 306 дітей; на 01.01. 1924 року – 1025 будинків і 78 772 дитини [23, с. 10]. У тезах доповіді В.П. Затонського на VII з'їзді Рад УСРР указано дещо інші цифри: на 1.01.1922 року – 1 193 дитбудинки із 100 915 вихованцями, а на 1.01.1923 року – 1 928 дитбудинків і 114 030 дітей [28]. Розбіжність у підрахунках свідчить про значні проблеми у діяльності органів порятунку дітей та статистичних службах, водночас демонструє вражаючі масштаби катастрофи.

Нові труднощі щодо забезпечення дитячих будинків життєвими ресурсами постали після введення влітку 1921 року нової економічної

політики, коли в основу фінансування освітніх установ було покладено мізерні міські бюджети.

У 1923 році на утримання дитячих будинків в Україні витрачалося понад 50% видатків з бюджету НКО (понад 11 300 000 крб.) [24, с. 12]. Але в умовах господарської розрухи цих коштів хронічно не вистачало. Бракувало і педагогічних кадрів. У звіті про діяльність Центральної комісії по боротьбі із наслідками голоду з листопада 1922 по вересень 1923 року зазначалося: «Общие условия, в которых находились закрытые детские учреждения, были настолько тяжелы, особенно в голодных губерниях, что иногда приходилось ставить вопрос о том, кому следует оказывать помощь: беспризорным детям или детям, находящимся в учреждениях» [29, с. 84]. «Заболеваемость и смертность в детских учреждениях порой достигали 50% всего населения интерната» [29, с. 23]. «Тяжкі житлові умови, недостатне харчування (в середньому 1200-1400 калорій), відсутність належної кількості постільної білизни відбиваються на слабкій і без того фізично дитині; вони були одною з причин збільшення захворювання туберкульозом у дитбудинках, яке доходить, за повідомленнями з місць, до 55-60%», – звітувала про свою роботу Центральна комісія допомоги дітям [23, с. 39]. І за таких умов органи піклування про дітей через нестачу фінансів були змушені йти на скорочення чисельності дитячих будинків. Так, якщо на 1 квітня 1922 року їх по республіці нараховувалося 2 202, то у 1924 році ця кількість становила 1 202. І хоча влітку 1923 року до 19 000 дітей удалося реєвакуювати у Поволжя, звідки вони прибули у 1921-1922 роках, а на їх місце було взято відповідну кількість місцевих безпритульних, понад 40 000 «дітей вулиці» залишилися поза стінами дитбудинків [6, с. 94-95]. Керівництву довелося провести у дитбудинках «чистку» та повернути у сім'ю всіх дітей, які мали хоча б якихось родичів, а також ущільнити інтернатське населення. Замість «домашніх» дітей туди стали приймати здебільшого «безпритульних з певним вуличним стажем» [30, с. 10]. За цих умов освітнім установам довелося поступово відмовитися від ідеї охопити дитячими будинками всіх дітей республіки.

У пошуках засобів порятунку з початком непу керівництво освітою звернулося до «господарського обростання» закладів освіти, для чого їх наділяли землею та іншими засобами виробництва [24, с. 13]. Наступним кроком у справі налагодження роботи інтернатних закладів охорони дитинства стала концентрація маленьких дитбудинків у сільськогосподарські колонії (для нормальних дітей від 14 річного віку) та дитячі містечка (для нормальних дітей від 4 до 18 років) [24, с. 1].

У цей час «У найбільших центрах, де це можливо за житловими умовами, кращі частини міст починають відводитися під дитячі містечка» [31, с. 10]. Першою спробою організації дитячого містечка стало створене 1920 року [27, с. 15]. Одеське дитяче містечко імені III Інтернаціоналу, яке було і найбільшим за кількістю вихованців (1400 чоловік) [32, с. 132]. «Порадник по соціальному вихованню», що вийшов 4-им виданням у 1924 році, вперше в методичній літературі сформулював Положення про дитяче містечко: «Дитяче містечко – це

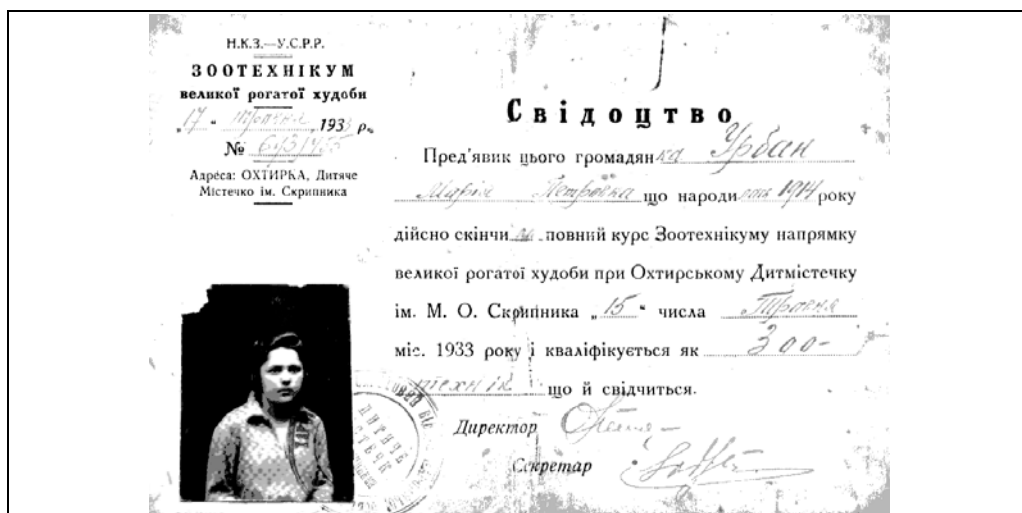
установа соціального виховання, яка організується об'єднанням поодиноких дитячих будинків (комун). Окремі дитячі комуни об'єднуються в містечка за територіальною та адміністративною ознакою» [7, с. 54]. За визначенням Г.Ф. Гринька, дитячі містечка – це «федерація дитячих будинків, що дає змогу поглибити колективістичний характер виховання» [16, с. 36] і діяти під єдиним організаційним та методичним керівництвом як єдиний господарський організм. «Педагогическая энциклопедия», видана 1928 року в Москві, визначала дитяче містечко як «систему детучреждений разных типов – домов школьных, дошкольных и подростковых, школ, мастерских и клубов, – объединённых общими органами управления и самоуправления и единым педагогическим и хозяйственным планом работы» [33, с. 359]. Дитячі містечка були визнані «по сравнению с детскими домами несомненным шагом вперёд в отношении административном, хозяйственном, педагогическом» [6, с. 95].

Така форма організації дитячого життя за того часу «досить добре справлялася не тільки із суто педагогічними завданнями, але й з тими завданнями, що їх нав'язує кожній дитячій установі НЕП» [32, с. 132]. Серед цих завдань треба відзначити «необхідність звільнити помешкання для житлової площі комунгоспів у великих містах» [32, с. 133], «бажання утворити для дітей дитячих будинків окрему учбову установу із сільськогосподарським чи індустріальним ухилом», але на першому плані стояла мета «здешевити утримання дітей за всяку ціну» [34, с. 70] та «забезпечити дитячими будинками максимальне число дітей, що потребують цього» [34, с. 70]. А тому, якщо на 1 жовтня 1922 року в Україні їх було 10 із 5 000 вихованців, то на 1 жовтня 1923 року їх число сягнуло вже 58 із 15 464 дітьми у них [24, с. 90]. Так, 1 травня 1923 року на околиці Києва, на місці колишньої Дехтярівської богадільні, було відкрито дитяче містечко імені Леніна – «Ленінськ» – на 862 дитини (у перспективі на 1300 дітей) [35, с. 90]. Кореспондент Мусик повідомляв, що це містечко мало свій парк, фруктовий сад, город, хлібопекарню, добре обладнану кухню, електростанцію, парову пральню, майстерні, клуб і майданчик для ігор та було розраховано на 2 000 дітей [36, с. 7]. Восени 1923 року у місті Кам'янську на Донбасі відкрилося дитяче містечко на 1245 дітей, куди були переселені діти з 30 дитячих будинків навколишнього району [37, с. 274]. Восени 1924 року 300 дітей заселилося у дитяче містечко на Шведській Могилі в Полтаві [24, с. 261]. З 1 січня 1923 року почало діяти дитяче містечко в Охтирці, яке прийняло до себе 670 дітей з 17 дитячих будинків з Харкова [32, с. 133]. У 1924 році кількість дитмістечок знизилася до 25, але мешканців у них залишалася приблизно 15 000 [23, с. 10]. Харківський губернський відділ народної освіти у 1924 році мав їх загалом 9 [32, с. 133]. У 1928/1929 роках тільки безпосередньо навколо Харкова діяли: Богодухівське, Вовчанське, Будянське, Комарівське та Дергачівське дитячі містечка [38, арк. 110-118].

У цих закладах запорукою виживання в умовах сутужного фінансування були надані їм сільськогосподарські та ремісничі засоби виробництва.

Поряд із безперечним успіхом у розв'язанні проблем матеріального характеру, а також досягненням чималого виховного ефекту за рахунок виконання дітьми реальної корисної роботи силами великого (200 – 500 – 1000 чоловік) колективу, дитячі містечка та сільгоспколонії заслуговували й на певні зауваження, бо в них «дітей і підлітків використовувано здебільшого як безплатну робочу силу» [30, с. 11-12], а це суттєво відривало їх від навчання і не забезпечувало одержання вихованцями серйозної професійної підготовки.

Відчувши нагальну потребу в наданні своїм вихованцям фахової підготовки, найкращі керівники дитячих містечок за власною ініціативою почали організовувати у підлеглих закладах установи професійної освіти. Так, автор статті 1924 року у часописі «Шлях освіти» П. Мостовий засвідчує, що «Охтирське дитяче містечко має школу фабзавуча та сільськогосподарчу профшколу» [32, с. 143]. Слід зазначити, що ця профшкола була згодом реформована у зоотехнікум великої рогатої худоби.

Друга половина 20-их років у розвитку дитячих будинків позначилася переходом до періоду педагогічного будівництва. Органи Наркомосу вдалися до аналізу накопиченого досвіду роботи з охорони дитинства, досягнень та прорахунків у цій роботі. Зокрема, в огляді М.О. Авдієнко «Народня освіта на Україні» проаналізовано динаміку розвитку мережі освітніх установ інтернатного типу протягом перших десяти пореволюційних років. Із поданих статистичних даних автор робить висновок, що наплив дітей у таких установах (типу дитячого будинку) у 1923 році був зумовлений катастрофічним голодним піком того року. Зниження ж контингенту вихованців дитбудинків відбулося значною мірою через послаблення тиску голоду в наступні роки [1, с. 36-37].

Ретельні підсумки роботи українських освітян були підбиті у 1927 році у підручнику для педагогічних ВНЗ «Система радянської освіти». Автор книги І. Хаїт зокрема визначив низку помилок, яких припустилися теоретики, коли закладали основи системи освіти в

Україні. І першою з таких помилок було, на думку аналітика, «визнання дитячого будинку маяком соцвиху» [5, с. 94]. Помилковим був визнаний і розрахунок на безперервне зростання мережі дитячих будинків, тому що запрограмований лідерами соціалістів процес розпаду родини у ході мирної відбудови суспільного життя перетворився на процес її поступової еволюції, тож танула й потреба у порятунку викинутих на вулицю дітей [5, с. 95]. Було визнано недооціненою і роль школи у вихованні дітей: вона не тільки не поступилася місцем дитячому будинкові, а й упевнено зайняла місце наймасовішого типу дитячих установ. До числа помилок був зарахований і «не досить глибокий облік матеріальних ресурсів, що їх мала держава для цілей соціального виховання...», через що «встановилася прикра невідповідність між мізерними матеріальними ресурсами та намаганням укрити країну густою мережею дорогих дитячих установ» [5, с. 96].

У збірці ж статей 1929 року «Система народної освіти» було вміщено статтю В. Помагайба «Соціальне виховання та підготовка педробітників у новій системі освіти», де автор відверто визнавав, що дитячі будинки «не виправдали тих надій, що їх сподівалися на Україні на початку революції (основна форма соцвиху)...». Далі автор закидає дитячому будинкові «одноманітність, бідність, статичність оточення, що обмежує розвиток дитини, а співжиття в таких умовах численного дитячого колективу спричиняється до надмірно нервової дражливості дітей» [39, с. 279]. Автор констатує економічну неспроможність щодо забезпечення масового дитинства дитбудинками. Висновок з цих аргументів такий: «Очевидно, вони будуть і надалі обслуговувати лише безпритульних» [39, с. 278-279]. Остаточний висновок стосовно ролі дитбудинку у системі соцвиху ми знаходимо у статті А. Зільберштейна 1932 року до 15-их роковин Жовтня. В ній автор указував, що в умовах непу дитячий будинок «губить своє значення «провідної» установи («маяка»), але зберігає поважне місце в системі як установа для бездоглядних дітей, причому замість колишнього невеличкого дитбуду все більшу роль починає відігравати дитмістечко як нова форма збирання великих дитячих колективів» [13, с. 22]. До кінця відбудовного періоду було «остаточно ліквідовано орієнтацію українського НКО на дитячий будинок як на «маяк соціального виховання», що мусить охопити все дитинство». Відповідно до зміни положення дитячого будинку, мережа цих установ в Україні з 1202 у 1923-1924 роках зменшилася до 458 у 1927-1928 роках. Чисельність вихованців дитбудинків за цей же час зазнала менших змін – з 94815 до 48900 дітей [13, с. 27]. Дитячий будинок остаточно стає закладом для безпритульних.

Таким чином, дитячий будинок протягом 1920-их років пройшов шлях від педагогічної утопії до ефективно працюючого типу навчально-виховної установи для соціально не захищених дітей. Цю роль він виконує у нашій країні протягом останніх 90 років. Так було за часів голодомору 1932-1933 років, серед жахіття політичних репресій тоталітаризму, серед руїни Великої Вітчизняної та у катаклізмах мирної

доби [40]. Незважаючи на недосконалість організації діяльності дитячих будинків, завдяки педагогічній майстерності та щирій самовідданості працівників цих установ, саме дитячі будинки дали «путівку в життя» тисячам громадян нашої країни.

Список використаних джерел

1. Авдієнко М. О. Народна освіта на Україні / М.О. Авдієнко. – Х.: ЦСУ, 1927 – 101 с.
2. Жванко Л.М. Соціальні виміри Української держави (квітень – грудень 1918 р.) / Л.М. Жванко. – Х.: Прапор, 2007. – 223 с.
3. Детский дом: уроки прошлого / Сборник. – М.: Московский рабочий, 1990. – 191 с.
4. Філімонова Т. До питання про діяльність дитячих містечок в Україні (1920-ті рр.) / Т. Філімонова // Шлях освіти. – 2009. – №1. – С. 37-42.
- 4а. Задериголова М. Дитячий будинок як установа соцвиху / М. Задериголова // Шлях освіти. – 1926. – №9. – С. 10.
5. Хаїт І. Система радянської освіти / І. Хаїт. – Х.: Книгоспілка, 1927. – 252 с.
6. Народное просвещение на Украине. – Х.: Червоний шлях, 1924. – 216 с.
7. Порадник по соціальному вихованню: вид. 4-е. – [Б. м.]: ДВУ, 1924. – 271 с.
8. Яновська Е. В. Соціальне виховання як неминуча історична потреба / Е.В. Яновська. – К.: Держ. видав., 1921. – 84 с.
9. Богданов А. Красная звезда. (Утопия) / А. Богданов. – С-Пб., 1908. – 156 с.
10. Пилипенко С. Євангелія часу / С. Пилипенко // Вибрані твори / С. Пилипенко. – К.: Смолоскип, 2007. – 887 с.
11. Артемова Л.В. Історія педагогіки України / Л.В. Артемова – К.: Либідь, 2006. – 424 с.
12. Декларація Наркомосвіти УСРР про соціальне виховання дітей // Вісник Народного комісаріату освіти. – 1920. – №1. – С. 10.
13. Зільберштейн А. 15 років боротьби за єдину пролетарську систему освіти / А. Зільберштейн // Комуністична освіта. – 1932. – №10. – С. 11-13.
14. Друга всеукраїнська нарада в справі освіти: протоколи пленарних засідань, тези і рекомендації. – Х., 1920. – С. 116.
15. Попов О.І. Система соціального виховання дітей в УСРР: доповідь на III Всеукраїнській нараді по освіті 15 червня 1921 р. / О.І. Попов // Бюлетень Народного комісаріату освіти УСРР. – 1921 – №2. – С. 13-14.
16. Гринько Г. Очерки советской просветительной политики / Г. Гринько. – Х.: [Б. и.], 1923. – 132 с.
17. Порадник по соціальному вихованню: вид. 5-е. – [Б. м.]: ДВУ, 1925. – 271 с.

18. Державний архів Харківської області (далі ДАХО). – Ф. Р-196. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 8.
19. ДАХО. – Ф. Р-203. – Оп. 1. – Спр. 836. – Арк. 4.
20. Гринько Г. Социальное воспитание детей / Г. Гринько // Путь просвещения. – 1922. – № 1. – С. 1-52.
21. Отчёт о работе Центральной комиссии помощи голодающим при ВУЦИК (за время с 1 января по 1 сентября 1922 г.). – Х. [Б. и.], 1922. – 30 с.
22. Охрана детства. Официальные и методологические материалы по вопросам социально-правовой охраны детства. – Х.: Ред-изд. отдел Народного комиссариата просвещения, 1922. – 120 с.
23. Помощь детям: сборник статей по борьбе с беспризорностью и помощи детям на Украине в 1924 году. – Х.: Червоний шлях, 1924. – 58 с.
24. Народна освіта на Україні. – Х.: Червоний шлях, 1924. – 206 с.
25. Задероголова М. Організація єдиного педагогічного процесу в дитячому містечку / М. Задериголова // Шлях освіти. – 1928. – № 2-3. – С. 46.
26. Липинський В. В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-і роки / В.В. Липинський. – Донецьк: [Б. в.], 2000. – 250 с.
27. Ряппо Я.П. Народня освіта на Україні за 10 років революції / Я.П. Ряппо. – [Б. м.]: Держвидав України, 1927. – 128 с.
28. ЦДАВО. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 937. – Арк. 46.
29. Отчёт Центральной комиссии по борьбе с последствиями голода при ВУЦИК'е. Ноябрь 1922 – сентябрь 1923. – Х.: Госиздат Украины, 1923. – 134 с.
30. Дюшен В. Цілева установка дитячих будинків, дитячих містечок і дитячих колоній / В. Дюшен // Шлях освіти. – 1926. – № 7-8. – С. 9-14.
31. Відвіт НКО VI-му Всеукраїнському з'їздові Рад. – Х., 1921. – 48 с.
32. Мостовий П. Дитяче містечко як чергова проблема соцвиху / П. Мостовий // Шлях освіти. – 1924. – № 10. – С. 132.
33. Педагогическая энциклопедия. – М.: Работник просвещения, 1928. – Т.2. – С. 359.
34. Ганджій А. Дитячі містечка / А. Ганджій // Радянська освіта. – 1925. – №6. – С. 69-74.
35. Манжос Б. Из практики детского городка им. Ленина в Киеве / Б. Манжос // Шлях освіти. – 1924. – №7. – С. 90.
36. Мусик. В гостях у дітей / Мусик // Кузница. Рабочий еженедельник Киевского губпрофсовета. – 1923. – № 4. – С. 7.
37. Биковець М. Дитяче містечко в Кам'янському / М. Биковець // Шлях освіти. – 1924. – № 9. – С. 274.
38. ДАХО. – Ф. Р-845. – Оп.3. – Спр. 2726. – Арк. 110-118.
39. Помагайба В. Соціально виховання та підготовка педробітників у новій системі освіти / В. Помагайба // Система народної освіти / А. Зільберштейн, В. Ястржембський. – [Б. м.]: Державне видавництво України, 1929. – С. 276-281.

40. Покидалов Г. В. Інтернатам вдячні тисячі / Г.В. Покидалов. – К.: Фенікс, 2001. – 251 с.

Скорочення:

Соцвих – соціальне виховання
НЕП – нова економічна політика
ЦКДД – Центральна комісія допомоги дітям
Дитбуд – дитячий будинок (дитбудинок)
Дитмістечко – дитяче містечко
Наркомос – Народний комісаріат освіти

Н.П. Трипутина

**ДЕТСКИЙ ДОМ: ОТ ИДЕИ ДО ЕЁ ВОПЛОЩЕНИЯ
(20-ЫЕ ГОДЫ XX ВЕКА)**

В статье прослеживается процесс формирования в Украине детского дома как воспитательно-просветительного учреждения советской эпохи от идеи учреждения по воспитанию граждан коммунистического общества для всего детского населения до учреждения социально-правовой защиты детей, лишённых родительской заботы.

Ключевые слова: детский дом, детский городок, детское население.

N.P. Triputina

**ORPHANAGE: FROM THE IDEA TOWARDS ITS EMBODIMENT
(THE 1920S)**

The process of formation of the orphanage in Ukraine as an educational establishment of the Soviet epoch is studied from the idea of the establishment for educating the citizens of the communist society including the entire children's population to the establishment of social and legal protection for the children deprived of parental care.

Key words: orphanage, children's town, children's population.

Надійшла до редакції 11 квітня 2011 року

